

KULTUROLOŠKO ZNAČENJE OBREDA

Mevludin DIZDAREVIĆ
dizdarmev@hotmail.com
Muftijstvo zeničko

SAŽETAK: U okviru svake kulturne zajednice obredi se ubrajaju u najvidljivije i najmanifestnije elemente. Obredi i rituali su svuda oko nas i prepoznamo ih u načinima obraćanja Bogu, komuniciranja s drugima, načinima na koje jedemo hranu ili pijemo vodu. Koliko god išli unazad u ljudsku povijest, primijetiti ćemo manje ili više razvijene forme rituala. Sama riječ ritual sugerira neku vrstu ponavljanja, čak dosade i banalnosti. Međutim, rituali imaju tu ulogu da u svijetu stalnih mijena sačuvaju neku sigurnu tačku, os koja će garantovati ravnotežu. Rad predstavlja teorijsko istraživanje značaja i uloge rituala u religijskom i kulturnom sklopu kao i načine na koje rituali obavljaju svoju presudnu funkciju. U radu dokazujemo da su rituali praktični izraz svake religije. Svakako, okosnica religije jesu njen svjetonazor i sistem vrijednosti koji predstavljaju primarne sadržaje svake kulture. Međutim, rituali služe da se ta apstraktna učenja iskazana u teorijskim formulacijama pretoče u realan život i diseminiraju u zajednici. Stoga su rituali i najopćenitija forma memotehnike i kulture pamćenja kojim struji i transgeneracijski se prenosi sjećanje jedne zajednice. Rituali su zgusnuta forma simbola pa je njihovo dekodiranje i razumijevanje od suštinske važnosti za adekvatnu primjenu rituala. Stoga su rituali u nekim elementima slični umjetnosti koja također koristi jezik simbola kako bi prenijela stanovite poruke koje se drugim putem i pojmovnim jezikom teško mogu razumjeti.

Ključne riječi: obredi, rituali, religija, kultura, simboli, simbolizacija, umjetnost

Uvod

Koliko god duboko putovali u ljudsku povijest, ona nam svjedoči da religija predstavlja jedan od ključnih elemenata ljudskog života. Još od najstarijih tragova o ljudskom postojanju imamo dokaze o nekim formama religioznosti koje su rezultat ljudske potrage za svetim i dubljim smislom vlastite egzistencije. Tajna rođenja i smrti, izazovi bolesti i siromaštva i druge granične životne situacije vodili su ljude do prepoznavanja vlastite nemoći i Božije svemoći, ma kako ga imenovali. U pojavnom značenju rituali predstavljaju neke od najmanifestnijih i najvažnijih elemenata svake religije. Svaka religija i svaka kultura iznjedrile su neke osobene forme rituala kojima nastoje osigurati

vlastito trajanje i diseminaciju unutar zajednice. Poznata izreka "sve dok znaš kuda ideš, nisi zalutao" (S. H. Nasr) govori da je poznavanje svrhe i konačnog cilja pretpostavka ispravnog puta. Međutim, za kulturološko razumijevanje obreda i uzimanje punih plodova religijske prakse nužno je poznavati poziciju i ulogu rituala u religijskom sklopu. Ova tema je tim važnija jer mnogim vjernicima, pa i onim kojima je religija profesionalno i životno opredjeljenje, izmiče iz vidokruga stvarno značenje obreda, njihova svrha i uloga u religijskom i kulturnom horizontu. Samim tim nisu u stanju do kraja iscrpiti sve koristi koje sa sobom rituali donose. U kontekstu obreda islama konačni cilj je čišćenje duše i Allahovo, dž. š., zadovoljstvo. Međutim, rituali nisu vezani

samo za religiju nego imaju daleko šire značenje i primjenu. Svaka kulturna zajednica, neovisno o tome koju vrstu svjetonazora baštini, prakticira neku formu ritualnih ponašanja. Stanovite rituale prakticiraju i sekularne ideologije kao i životinjske zajednice koje također imaju neke vidove rituala. Stoga je razumijevanje religijskih rituala neraskidivo povezano s ritualima u svim drugim oblicima i formama kulturnog života. Razumijevajući značenje vlastitih rituala možemo doći do boljeg i potpunijeg razumijevanja rituala kao univerzalno ljudske djelatnosti.

Sve ovo jasno ukazuje na značaj rituala u kulturnom sklopu i obavezuje nas na njihovo razumijevanje i tematiziranje.

Pitanja koje ćemo naznačiti u našem radu jesu: Šta su obredi? Šta

“radimo” kad obavljamo određene ritualne? Šta je smisao i svrha tog čina i radnji tog reda? Kako te radnje utječu na čovjeka i njegovu pozitivnu transformaciju i duhovnu katarzu? Šta jeste krajnji cilj obreda? Da bismo dospjeli do odgovora na naznačena pitanja, morat ćemo barem ukratko razjasniti glavne elemente religije i kako ona funkcinira.

Složenost religijskog sklopa

Nijedna religija ili kultura, ma kako primitivna bila, nije tako jednostavna kako se na prvi pogled može činiti. Svaka religija ima nekoliko neizostavnih elemenata posloženih u manje ili više koherentnu cjelinu. Mit, etos, vjera, kult, ritual, simboli, molitve, hram, posvećene osobe, sveta mjesta, sveto vrijeme, samo su najvažniji elementi svake religije. Mada svi elementi nemaju istu specifičnu težinu, svi oni služe istoj svrsi i u tom cilju podupiru jedan drugog.

“U cjelokupnom religijskom sklopu mit ili *sveta priča* najvažniji je element svake religije. On služi za objašnjenje postanka svijeta i čovjeka i kao takav nudi tako potreban smisao ljudskom životu i neminovnim patnjama. Pod mitom religiozni ne podrazumijevaju netačno ili lažno vjerovanje. Mitovi, za razliku od legendi, bajki i basni, sadrže osobeni prizvuk svetog i sakralnog. Pomoću tih svetih priča ljudi razumiju prirodu, kosmos, značenje i smisao života, ili porijekla zla i patnje. Mitovi predstavljaju simboličke stavove o značenju i smislu života na ovom svijetu”. (Vukmanović, 2004:67-74) Oni iskazuju svjetonazor i ideologiju određene zajednice. Mitovi nude duhovni smisao i odgovore na ona pitanja na koja logos i ljudski razum nisu niti će ikada biti u stanju ponuditi odgovor. Dobar ljekar može dati ispravnu dijagnozu neke bolesti. Ponekad i potreban lijek. Ali nikada ne može objasniti smisao tragedije i svrhu ljudskog života. Na ta pitanja odgovore može ponuditi vjera i mitovi koje sa sobom nosi. Mitova ima raznih, ali svi oni imaju jednu

ulogu, a to je isticanje životnih pitanja i vrijednosti u životu i društvu o kojem je riječ. “U njima su često dramatički prikazani važni problemi života i smrti, čovjekova postanka i smisla njegova života.” (Douglas, 1987:39) Sintagmu “tražanje za smislom” prvi je upotrijebio Viktor Frankl pokušavajući objasniti činjenicu neobičnog preživljavanja jednih i smrti drugih u njemačkim koncentracionim logorima. Frankl dokazuje da čovjek uvijek nastoji dosegnuti smisao i iznova kreće u potragu za smislom. Upravo ta volja za smislom je univerzalna antropološka činjenica koja pripada svim ljudima i svim epohama. (Frankl, 1981:27) Tu se korijene razlozi nečije lične sreće, mada živi teško, ili nesreće, mada oku promatrača izgledao sretno i zadovoljno. Upravo tu zadaću u ljudskom trajanju podaruje vjera i konkretno učenje o Bogu.

Pored mita, ethos ili sistem vrednota je sljedeći bitan element svake religije. Vrednote predstavljaju “ono što određuje smisao ljudskim činima, ono poželjno, idealno, čemu ljudi određene kulture teže”. (Kale, 1977:76) Vrijednosti predstavljaju bipolarnu skalu poželjnog – nepoželjnog, dobrog – lošeg, prihvatljivog – neprihvatljivog. Vrijednosti označavaju samu srž kulture, poželjna stanja stvari te se mogu klasificirati na više ili manje dominantne. Općeprihvaćene vrijednosti predstavljaju društvene ideale koji se predstavljaju kao uzori. Nakon ovih elemenata slijede svi ostali elementi religijskog sklopa koji poput kule od karata podupiru jedan drugog.

Religijske elemente ne možemo razumjeti izolirano, s obzirom na to da je riječ o cjelini sastavljenoj od dijelova. To je manje ili više složen sistem mitova, dogmi, obreda i ceremonija. Gledano izvana, svaka religija može izgledati kao neprohodna šuma propisa i normi koje se teško mogu usvojiti i pretočiti u stvarni život. Međutim, i igranje šaha u teorijskoj eksplikaciji može izgledati nerazumljivo i nedokučivo. Tek kada se počne igrati šah uvidi se jednostavnost sistema i lakhoća njegova

usvajanja. Potrebno je dakle religiju manje teorijski razumijevati, a više praktično živjeti.

Na ovom mjestu dolazimo do rituala kao bitnih elemenata religijskog univerzuma. Ritualni ili obredni imaju iznimnu zadaću da svete istine vjere transformiraju u jezik razumljiv običnom čovjeku. Što je bogatije obredoslovlje u kontekstu lične pobožnosti, i religija je u kulturološkom pogledu vitalnija i raskošnija. U najkraćem, rituali služe kao medij za interioriziranje religijskog sentimenta, svjetonazora i vrijednosnog sklopa konkretne religije ili kulture.

Značaj rituala

Prva i najvažnija manifestna, konkretna i vidljiva forma svake religije jesu obredi. Svaka religija ima neku vrstu obreda ili svetih čini. Moguće je naći religiju bez hramova, ali ne i bez obreda. Istražujući ljudsku povijest od najranijih dana, uočiti ćemo postojanje nekih formi ritualnih radnji. Kur'an kaže: “Eto tako: svakoj vjerskoj zajednici (koja je vjerovala u nas) odredili smo (žrtvovanje kao) čin obožavanja”. (El-Hadždž:34) Dakle, obredi su univerzalna antropološka činjenica, koja pripada svim ljudima i svim vremenima. Čak i životinje imaju neku formu rituala, s tom razlikom što su u životinjskom svijetu rituali instinktivno određeni, a ne kulturno uvjetovani, kao što je slučaj s čovjekom. Istina, postoje religije koje stavljaju akcenat na pravilno razumijevanje teologije i doktrine vjere, što je slučaj s kršćanstvom, i to imenujemo *ortodoksijom*. Postoje i religije u kojima se akcenat stavlja na ispravno izvršavanje obreda, i to nazivamo *ortopraksijom*, što je slučaj sa židovstvom¹. Neku formu obreda i rituala posjeduju i sekularne ideologije, kao i alternativni duhovni pokreti s korijenima u zapadnoj kulturi².

¹ Islam na drugoj strani teži srednjoj poziciji gdje se nastoji postići balans između pravilnog izvršavanja i ispravnog doživljavanja vjere. (Vukmanović, 2004:72)

Ukratko, rituali su dio naše svakodnevnice, bili toga svjesni ili ne.

Sama riječi ritual često označava ponavljanje nekog vida ponašanja i tako nosi konotacije dosade, monotonije, čak besmislenosti. Tako je ritual najčešće shvaćen kao navika, nešto što se u bihevioralnom smislu ponavlja na isti način. U najmanju ruku, to je uvriježena percepcija u popularnoj kulturi gdje se rituali, mit i kult potpuno pogrešno razumijevaju. Međutim, upravo u toj ritmici ponavljanja leži snaga i značaj rituala. Čovjek je okružen svijetom u kojem se svakodnevno odvijaju mijene. U tim permanentnim promjenama čovjek gubi ravnotežu i zato mu treba neka stabilna os za koju će se uhvatiti. U svijetu gdje je promjena jedina nepromjenljivost, potrebna je stalnost rituala koja će mu osigurati ravnotežu.

Šta je ustvari svrha i smisao obreda u kulturološkom sklopu? Naime, oni su nužna poveznica između vjerovanja svake religije i svjetonazora svake kulture, na jednoj strani, i životne stvarnosti pojedinca, na drugoj strani. Jedno je nešto vjerovati, a sasvim drugo pitanje kako to vjerovanje pretočiti u stvarnost života. Nema smisla uvjeravati sebe da ćete znati voziti automobil ako ste smo pročitali priručnik i napamet naučili saobraćajna pravila. Ne možemo naučiti slikati ili kuhati ako čitamo knjige ili recepte. Drugačije kazano, religija je manje to šta ljudi misle i u šta ljudi vjeruju, ali je više u tome šta ljudi rade i kako djeluju. (Armstrong, 2012:12) Rituali imaju zadaću da religijska teorijska učenja pretoče u praksu i utkaju ga u život pojedinca i zajednice. Obredoslovlje je, dakako, sastavni dio svake religije. To je vidljivi jezik vjere, jer "obredi vjeru, kao naše lično iskustvo istine Boga, prevode u život. Ritual je vremenski ulazak u nadnaravni svijet,

preko njega se prenose važne svete poruke. Kroz različite obrede stječe se i duhovna i društvena ravnoteža, te gradi i afirmira vlastiti duhovni i kulturni identitet"³.

Emil Dirkem religijske pojave prirodno svrstava u dvije osnovne kategorije: vjerovanje i obrede. Vjerovanja su stanja mnijenja i sastoje se od predodžbi, a obredi su određeni načini djelovanja. Između te dvije klase činjenica postoji razlika koja dijeli misao i pokrete. Prema Dirkemu, sva poznata religijska vjerovanja, bila jednostavna ili složena, pretpostavljaju klasifikaciju dva suprotna roda, označena s dva izraza koji dobro odražavaju riječi *profano* i *sveto*. "Podjela svijeta na dva područja – od kojih jedno obuhvaća sve što je sveto, a drugo sve što je profano, jeste distinktivna crta religijske misli." (Durkheim, 2008:91) Vjerovanje, mitovi, dogme ili legende su predodžbe ili sistemi predodžbi koji izražavaju prirodu svetih stvari, vrline i moći koje su im pripisane, njihovu povijest, međusobne odnose i odnose s profanim stvarima. "Svete stvari su one koje su zaštićene i izolirane zabranama; profane su one na koje se te zabrane odnose i koje moraju ostati udaljene od prvih. Religijska vjerovanja su predodžbe koje izražavaju prirodu svetih stvari i odnose koje odražavaju bilo jedne s drugima, bilo s profanim stvarima. Naposljetku, obredi su pravila ponašanja koja propisuju kako se čovjek mora ponašati prema svetim stvarima". (Durkheim, 2008: 95-96) Religija u svojoj biti ima tri elementa:

1. Teorijsko uvjerenje čovjeka u postojanje natprirodnog svijeta i najvišeg bića;
2. Vjerovanje u mogućnost odnosa između natprirodnog i prirodnog svijeta koji je za čovjeka koristan;

osnovana je i Crkva za Dianu i izdana je knjiga za koju se tvrdi da sadrži kanalizirane poruke. (Patridge, 2005:360)

³ Adnan Silajdžić, "Između vjerskog i naučnog taklida", <https://www.preporod.info/bs/article/23518/>

3. Čovjekovo faktičko uspostavljanje odnosa s natprirodnim svijetom, što se izražava u organizovanju kultura, ili vršenjem obreda ili rituala, u kojem vjernici ostvaruju sjeđinjenje sa Svetim.

Dakle, vjera u Sveto je teorijska strana religije, a odmah nakon toga slijede obredi, što je praktična strana vjere⁴.

"Mit je postajao stvarnost tek kad je utjelovljen u kulturi, u ritualima i ceremonijama koji su djelovali estetski na vjernike, budeći u njima osjećaj svetog značenja i omogućujući im da pojme dublje tokove egzistencije. Mit i kult su bili do te mjere nerazdvojni da je u samoj nauci sporno šta dolazi prije: mitska pripovijest ili rituali koji je prate." (Armstrong, 2007:18). Bez rituala religijska vjerovanja ne bi imala smisla. Ona bi ostala apstraktna i primala bi se s nevjernicom, na način na koji za većinu nas muzička partitura ostaje nejasna, pa je treba instrumentalno interpretirati, kako bismo mogli doživjeti njenu ljepotu. Samim tim, istinsko vjersko osjećanje se nikada ne može objektivizirati i konkretno ispoljiti, niti zadovoljiti i ispuniti isključivo kroz teoriju i mitsku priču. To je moguće jedino kroz ritual i obred kojim učenje o Bogu kao apstraktnoj ideji postaje živa vjera, ostvarujući aktivan odnos prema Bogu.

Prema nekim autorima, ritual je "oblik individualnog i društvenog ponašanja kojim se svjedoči i priznaje robovanje Bogu i pomoću njih se učvršćuje svijest o Bogu. (Spahić i Hamzić, 2007) Međutim, nije svaki ritual povezan s Bogom i religijom. Rituali imaju daleko šire važenje za jednu kulturu od onog usko religijskog jer je "religija bit kulture, kultura je oblik religije". (Gibellini, 1999:88) Prema Janu Assmanu, neki od najstarijih oblika kulturnog pamćenja

profdr-adnan-silajdzic-izmedu-vjerskog-i-naucnog-taklida (Dostupno 13.12.2021)

⁴ Miomir Petrović, "Mit, kult i ritual", https://www.academia.edu/36350576/MIT_KULT_I_RITUAL (Dostupno 13.12.2021)

² Ilustrativna je pojava kulta slavnihi osoba koji se javlja u zapadnjačkoj kulturi. U tom smislu važnu ulogu je imala princeza Diana i njena smrt nakon koje je značajan broj osoba išao u pravcu njene divinizacije. Ljudi su joj se počeli moliti,

jesu obredi i svetkovine. "Svetkovine i rituali redovitošću svog ponavljanja jamče za posredovanje i prenošenje znanja koje osigurava identitet, a time i reprodukciju kulturnog identiteta. Ritualno ponavljanje učvršćuje koherenciju grupe u prostoru i vremenu." (Assmann, 2005:66) Ritualni, dakle, osiguravaju da se svjetonazor i sistem vrednota, kao kulturne okosnice i najvažniji sadržaji svake kulture, ucijepe u zajednicu. Oni služe za održavanje zajedničkog pogleda na svijet i stalno jačanje vrijednosnih i religijskih obrazaca koji su ključni ukoliko društvo želi da se održi kao stabilan sistem. (Vukomanović, 2004:68) Da bi jedna kulturna zajednica uopće ostala na okupu i sačuvala svoju koherenciju, neophodno je osigurati cirkulaciju značenja. Uz pomoć rituala i njihovog simbolizma čovjek teži jednoj formi koherencije i kontinuiteta, te se na taj način s generacije na generaciju prenosi sjećanje i osigurava identitet jedne grupe. Bez sjećanja koje se prenosi ritualima nemoguće bi bilo doći do vlastitog samorazumijevanja, podsjeća nas Assman.

Ritual i simbol

Neki od bitnih obilježja rituala jesu repetitivnost i ponovljivost. Međutim, nije svako ponavljajuće ponašanje ritual. Potrebno je da bude formalno strukturirano i da nosi odliku simbolizma s obzirom na to da je "simbol najmanja jedinica rituala". (Vukomanović, 2004:71)

Prema Ivanu Cvitkoviću, rituali su "simbolične radnje koje se sastoje od obrednih sekvenci, formula, kretnji, predmeta i mjesta koje čine cjelinu". (Cvitković, 2005:393) Ritual spada među najsloženije oblike simboličnog izražavanja koji uključuje riječi, zvukove, pokrete, slike, predmete i ljudsko tijelo. Sve to zajedno se sažima i kondenzuje u jedinstveno kulturološko i duhovno iskustvo.

Simbolizacija je jedna od najvažnijih osobina svih obreda. Zato je važno da razjasnimo ulogu simbola u religijskom i kulturološkom sklopu, osobito u korelaciji s ritualima.

Pitanju simbolizma u savremenosti ne pridaje se odveć veliki značaj mada je od suštinske važnosti za očuvanje i jačanje svake religije i njenog upliva u individualnu i komunitarnu religioznost. Savremeni čovjek više misli u pojmovima nego u slikama i simbolima koji često postaju nesavladive zagonetke. Međutim, bili svjesni toga ili ne tokom cijelog života uronjeni smo u svijet simbola. Nekada su to obične ljudske geste kao što je osmijeh, drugi put je riječ o nekom značajnom predmetu, osobi ili događaju. Sve može biti simbol i sve može biti predmet simbolizacije. K tome, nužno je potcrtati da je ljudska kultura počela onog trenutka kada su ljudi počeli da pišu simbole, slike ili slova kojim su iskazivali svoje strahove ili razumijevanje svijeta potonjim generacijama. Ustvari, možemo s velikom dozom pouzdanosti kazati da se umjetnost i kultura općenito javila onog trena kada i sposobnost čovjeka da simbolizira. Valja nam napraviti razdiobu između znaka i simbola. Simbol nije isto što i znak, zato što znak ukazuje na nešto konkretno i njegovo značenje ne ide dalje od njega samoga. Tako npr. možemo kazati saobraćajni znak, ali ne i simbol. Saobraćajni znak ili semafor, recimo, može biti i simbol, ali jedne epohe, vremena kojeg živimo, ali on kao takav ne može da podari dublja i višeslojna značenja. Nasuprot tome, simboli ne iscrpljuju svoje značenje u sebi već idu dalje i dublje pa se njihov simbolizam multiplicira i prenosi na neke druge događaje ili značenja.

Simboli su oni segmenti svake religije putem kojih religija uspijeva da transformira pojedinca i da mu osigura komunikaciju s transcendentnim. Bez simbola koji su sadržani u ritualima svake religije ova zadaća kao i mnoge druge bitne uloge religije bile bi onemogućene. "Religijski simboli pomažu vjernicima da duboko razumiju svoju vjeru. Simboli, također, objedinuju društvenu i osobnu dimenziju religije omogućujući pojedincu da dijeli zajedničko vjerovanje izraženo simbolima,

dok mu istovremeno daju slobodu da pronade u njima značenje samo za sebe." (Douglas, 1987:39) Mogli bismo kazati da moć i snaga simbola leži u njegovom mobilizirajućem potencijalu da ujedini vjernike u jednu zajednicu. Simbol omogućava stvaranje žarišta vjere i određenu razinu njenog razumijevanja koji je onima koji ne participiraju u njegovoj interpretaciji nedostupan. Simboli imaju tu moć da u sebi sukusiraju cjelokupni svjetonazor određene kulture. Oni sažimaju i iskazuju najviše vrijednosti u određenoj kulturi. Clifford Geertz tvrdi da sakralni simboli funkcionišu tako što sintetiziraju etos jednog naroda (nivo, karakter i kvalitet njegovog života, njegov moralni i estetski stil i raspoloženje) i njegov pogled na svijet (sliku koju on ima o samoj sadašnjosti, njegove najobuhvatnije ideje o poretku). (Gerc, 2008:138) Dakle, simboli sadrže jezgrovite prikaze pogleda na svijet i etos jednog naroda ili zajednice.

Bilo da je riječ o nacionalnoj zastavi ili religijskom simbolu kao što je križ ili polumjesec, oni pričaju priču o cjelini jedne kulture i tu leži njihova mobilizatorska snaga. Zato se kod pripadnika određene kulture javlja otpor kod omalovažavanja simbola njihove kulture.

U kontekstu simbola važno je znati da nijedan obred ne govori samo ono što se vidi nego zahtijeva i dekodiranje radnji u skladu s vlastitim svjetonazorom i sistemom vrednota. Sve što pripada nekom ritualu je simboličko i kao takvo se interpretira i tumači. Neka vrsta značenja ugrađena je u simboličke forme rituala i ono postoji čak i kada ga nismo svjesni. Dakle, svaka konkretna kultura ima svoje simbole i svaka kultura ima vlastitu interpretaciju simbola i obrednih radnji. Sama interpretacija određenog simbola ovisi o onome ko simbol dekodira. Primjer vjernika postrojenih na sabah-namazu može nekome poslužiti da simbolizira jedinstvo pred Bogom ili vojne redove koji vježbaju za napad.

Odnos mita, rituala i simbola je vrlo zanimljiv i višeslojan.

Jednodobno, mit i ritual su i sami svojevrsni sistemi simbola. Sva ova tri elementa imaju snažnu integrativnu funkciju u društvenoj zajednici. Oni imaju inkluzivnu ali i ekskluzivnu ulogu, na način da jedne uključuju u jedno društvo ili religiju, a druge isključuju. Oni uključuju one koji prihvataju njihovu interpretaciju, a isključuju one koji ne uspijevaju da je dekodiraju.

Temeljna uloga simbola jeste da predstavi nešto drugo, ili da podsjeti na nešto drugo. Simboli iskazuju određenu priču na jedan sažet i pregnantan način i tu počiva njihova mobilizatorska snaga. Religijski simboli su polivalentni i obično u sebi sadrže čitavu kosmologiju i sistem vrijednosti određene religije.

Bez svijesti o njihovom simboličkom značenju nijedan obred ne bi imao smisla te bi kao takav bio beskoristan, jer ne osigurava potrebno zanaavljanje i cirkulaciju sjećanja. Hadž, naprimjer, jeste kruna ibadeta, ali ne samo to, hadž je i vrhunac religijskog simbolizma. Svaki segment hadža pored formalnog značenja treba motriti i u njegovim višestrukim simboličkim dimenzijama koje nam je tako bogato iskazivala sufijska literatura. Primjerice, kada čovjek oblači ihrame kao odjeću hadža, to mu može biti obična odjeća kojom se štiti od hladnoće ili toplote. No za čovjeka vjerujućeg srca, ihram je odjeća smrti koju odijevamo pred polazak na Drugi svijet. Primajući u svijest ovo značenje i učitavajući u njih ovaj simbolizam, odijevanje ihrama zaprima odgojnu funkciju prvog reda. Svaki religijski obred treba čitati i razumijevati upravo ovako, kroz simbole, a nikako kroz njihovo formalno značenje koje naoko može biti krajnje prozaično, jednostavno, a osobi koja ne učestvuje u njihovu semiotiziranju čak banalno.

Moć simbola

Nema sumnje, religija i bez poznavanja njenih skrivenih puteva i utjecaja daje svoje rezultate, neovisno o tome da li razumjeli nje-nu bit ili ne. Na isti način na koji

plivač ne može objasniti sve fizičke zakonitosti koje mu omogućavaju da pliva, ni religiozni ljudi često ne znaju objasniti kako funkcioniraju njihovi obredi i prakse, znaju samo da oni funkcioniraju⁵.

Od samih početaka ljudskog postojanja možemo uočiti tijesnu povezanost između religije i umjetnosti. I umjetnost i religija nastoje podariti više značenje ljudskom životu koje stoji nasuprot neminovnoj patnji i bolu. No, kako ispričati određenu "priču" i doći do tih ključnih spoznaja života? Empirijsko znanje i diskurzivno mišljenje mogu biti put do spoznaje, ali ne i jedini. Pored toga što ih povezuje permanentna potraga za smislom ljudskog života, umjetnost i religija povezane su i istim jezikom, jezikom simbola. Simbolizacija je ključna za umjetnost kao i za religiju i njene rituale. U tom pogledu rituali su slični umjetničkim doživljajima s obzirom na to da i umjetnost koristi simbolizam da posreduje svoju priču, e kako bi recipijent mogao da dosegne katarzu ili duhovno pročišćenje. Pablo Picasso je definirao umjetnost kao *laž koja nam otkriva istinu*. Želio je kazati da umjetnost jeste simboličan govor iskazan u formi crteža, riječi ili pokreta. Unatoč tome, te forme nam otkrivaju stanovite istine do kojih bismo teško došli diskurzivnim putem. "Pjesma, drama, ili umjetnička slika mogu promijeniti našu percepciju na načine koje možda ne možemo logički objasniti, ali koji se čine nepobitnim." (Armstrong, 2012:25) Ponekad neke stvari i predmeti koje razumnom gledaocu mogu izgledati potpuno strano i nepovezano u kontekstu nekog umjetničkog djela mogu zadobiti onostrano značenje koje proizvodi golemi učinak na osobu. "Simbol otkriva izvjesne vidove stvarnosti, one najdublje, koji se ne daju otkriti

nijednim drugim spoznajnim sredstvom." (Elijade, 2008:119)

Kada odemo u pozorište da gledamo predstavu, niko od nas nema ni trunke sumnje da se radi o laži. Svima je jasno da tamo ljudi nisu oni koji se predstavljaju, da ubistvo, koje se dešava na sceni, nije ubistvo. Ali zašto ono kod recipijenata proizvodi emotivni učinak? Zašto plaćemo, zašto se smijemo, zašto strahujemo zbog njihove muke? Zbog toga što su glumci uspjeli da nas povežu s našim vlastitim iskustvom, opet putem simbola. Na isti način na koji djeluje umjetnost, funkcioniraju i obredi unutar određenih kultura. Crkvenu misu ne treba nikako misliti u literalističkim kategorijama, već je riječ o simboličkom prikazu Isusova života, smrti i uskrsnuća. Na isti način i obredi unutar islama imaju istu simboličku dimenziju koja se mora uvažiti. Bacanje kamenčića kao vid simboličkog kamenovanja šejtana izvanjskom promatraču može izgledati prozaično, izuzev ukoliko mu učitamo simboličko značenje. Tada ono ima transformacijski utjecaj na one koji učestvuju u tom ritualu.

"Moderan čovjek gaji stanoviti prezir prema mitologiji i teologiji, no to neće spriječiti da se i dalje hrani diskreditovanim mitovima i obezvrijeđenim slikama. Najstrašnija historijska kriza modernog svijeta, Drugi svjetski rat i sve ono šta je sa sobom donio, dovoljno je jasno pokazao da je uklanjanje mitova i simbola čista iluzija. Čak i u najočajnijim historijskim situacijama (u rovovima Staljingrada, u nacističkim i sovjetskim koncentracionim logorima) muškarci i žene su pjevali pjesme i slušali priče (čak su ponekad žrtvovali i dio svog bijednog obroka da bi sebi to priuštili); priče su bile samo zamjena za mitove, a pjesme su bile prožete nostalgijama. Sve ono bitno i neizbrisivo

s osjećajem unutrašnjeg zadovoljstva i ispunjenosti, zatim u kojoj susreću Boga, i kojoj se rado vraćaju kako bi ponovo osjetili mir, radost i sigurnost". (Isić Imamović i Hasanagić, 2020)

⁵ U jednom od rijetkih istraživanja kod nas o psihološkim aspektima religijskog iskustva mladih dokazano je da za mlade "...namaz predstavlja jednu pozitivnu i prijatnu aktivnost, koju obavljaju

u čovjeku, a zove se mašta, nalazilo se u oblasti simbolizma i nastavlja da živi od mitova i arhaičnih teologija.” (Elijade, 2008:123)

Ako je umjetnost laž koja otkriva istinu, onda su i obredi forme koje ukazuju i vode ka suštini određene religije i kulture.

Zaključak

Ritualni su iznimno važan element u svakoj kulturi. Oni su posrednik između svijeta ideja i svijeta prakse. Ritualni omogućavaju pretakanje nazgled složenih teorijskih doktrina u stvarnost života. Pored toga, ritualni su najstarija i najopćenitija vrsta memotehnike ili metoda koji omogućava transgeneracijski prenos sjećanja. Sama riječ ritual sugerira perpetuiranje određenih radnji, čak i stanovitutu dosadu. Međutim, svijet u koji je “čovjek bačen”, svijet je stalnih mijena koje djeluju uznemirujuće na samog čovjeka. Da bi sačuvao ravnotežu i

izbjegao egzistencijalni strah u susretu s prirodom, čovjeku je potrebna sigurnost koju mu podaruju obredi. Kroz obrede koji se ponavljaju struje i prenose se svjetonazor i ideologija određene kulture i sistem vrednota kao ključni elementi svake kulture.

Uz pomoć rituala i njihovog simbolizma čovjek teži jednoj formi koherencije i kontinuiteta te se na taj način s generacije na generaciju prenosi sjećanje i osigurava identitet jedne grupe. Bez sjećanja koje se prenosi ritualima nemoguće bi bilo doći do vlastitog samorazumijevanja.

Ta misija se realizira kroz obrede kao zgusnutu formu simbola. Proces simbolizacije osigurava internalizaciju religijskih učenja i njihovu penetraciju i komunikaciju s najdubljim slojevima čovjekovog bića. I religija i umjetnost koriste jezik simbola za transmisiju poruke. Zbog toga su religija i umjetnost neraskidivo povezani još od najranijih dana ljudske egzistencije. Stoga je nužno pristupiti

dekodiranju religijskih simbola koji su satkani u obrednim formama. Bez toga svaki obred može izgledati besmislen, čak i banalan. Međutim, ukoliko u njega učitamo simbolička značenja, tada on poprma nevjerovatan transformacijski potencijal.

Religija i njeni elementi nekada mogu izgledati dosadni i naporni. Ponekad se mogu činiti kao nerazgovjetan sistem dogmi i teorijskih učenja koja nemaju veze s realnošću. Međutim, religija nije splet nerazumljivih dogmi, već praktična disciplina koja treba da nas pouči kako otkriti nove, često zapretene sposobnosti uma i srca. Nije mudro na apotekarskoj vagi mjeriti istinitost ili lažnost religijskih učenja ukoliko ne iskusimo religijsko iskustvo. Dakle, istina ili neistina određenih učenja može se otkriti jedino ako ih se pretoči u obrednu praksu i etičko djelovanje. Tek tada pobožnost kao unutarnji čin pokazuje svoju snagu, ljepotu i vrijednost.

Literatura

- Armstrong, Karen (2007). *Bitka za Boga*, Sarajevo: Šahinpašić.
- Armstrong, Karen (2012). *U prilog bogu – šta religija zapravo znači*, Zagreb: Naklada Ljevak.
- Asad, Muhammed (2004). *Poruka Kur'ana*. Preveo s engleskog Hilmo Čerimović. Sarajevo: El-Kalem.
- Cvitković, Ivan (2005). *Rječnik religijskih simbola*. Sarajevo: DES.
- Douglas, Davies (1987). “Mitovi i simboli”, *Religije svijeta*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost i Grafički zavod.
- Durkheim, Emile (2008). *Elementarni oblici religijskog života – totemistički sustav u Australiji*, preveo Aljoša Mimica. Zagreb: Naklada Jassenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Elijade, Mirče (2008). “Slike i simboli”, u: ur. Milan Vukomanović i Aras Borić, *Ritual, mit i simbol*. Sarajevo: TPO, Univerzitet u Zenici, Univerzitet u Banja Luci.
- Frankl, E. Viktor (1981). *Nečujan vapaj za smislom*. Zagreb: Naprijed.
- Gerc, Kliford (2008). “Religija kao kulturni sistem”, u: ur. Milan Vukomanović i Aras Borić, *Ritual, mit i simbol*. Sarajevo: TPO, Univerzitet u Zenici, Univerzitet u Banja Luci.
- Gibellini, Rosino (1999). *Teologija dvadesetog stoljeća*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Imamović Isić, Almira i Hasanagić, Anela (2020). “Psihološki aspekti religijskog iskustva mladih u islamskoj molitvi – namazu”, *Novi muslim*, god. XXI.
- Assmann, Jan (2005), *Kulturno pamćenje*. Zenica: Vrijeme.
- Kale, Edvard (1977). *Uvod u znanost o kulturi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Spahić, Mustafa i Hamzić, Mirzet (2007). *Društveno-etički pojmovnik*, Sarajevo: Bookline.
- Patridge, Chistopher, ur. (2005). *Enciklopedija novih religija – nove religije, sekte i alternativni duhovni pokreti*. Zagreb: Ljevak.
- Petrović, Miomir, “Mit, kult i ritual”, https://www.academia.edu/36350576/MIT_KULT_I_RITUAL (Dostupno 13.12.2021)
- Silajdžić, Adnan, “Između vjerskog i naučnog taklida”, <https://www.preporod.info/bs/article/23518/profdr-adnan-silajdzic-izmedu-vjerskog-i-naucnog-taklida> (Dostupno 13.12.2021)
- Vukomanović, Milan (2004). *Religija*. Beograd: Zavod za udžbenike.

CULTURAL SIGNIFICANCE OF RITUALS

Mevludin Dizdarević

الموجز

المعنى الثقافي للشعائر

مولودين ديزداريفيتش

تعتبر الشعائر من أكثر العناصر الثقافية وضوحاً وظهوراً في التجمعات البشرية. فالطقوس والشعائر موجودة حولنا في كل مكان، حيث نراها في أشكال مخاطبتنا لله عز وجل، وتواصلنا مع الآخرين، وفي أساليب تناول الطعام أو شرب الماء. وكلما عُدنا إلى الماضي في تاريخ البشرية، نرى أشكالاً متقدمة أو بدائية من الطقوس. إن كلمة الطقوس ذاتها توحي بنوع من التكرار، بل وحتى الملل والابتدال. ومع ذلك، فإن دور الطقوس هو الحفاظ على نقطة آمنة في عالم دائم التغيير، والمحور الذي يضمن التوازن. يمثل هذا المقال بحثاً نظرياً في معنى الطقوس ودورها في الإطار الديني والثقافي، والطرق التي تؤدي بها الطقوس وظيفتها الحاسمة. إننا في هذا العمل نقدم الدليل على أن الطقوس تعبير عملي عن الدين. ومن المؤكد أن العمود الفقري لأي دين هو نظريته للعالم ومنظومة القيم التي تمثل المضمون الأساسي لكل ثقافة. ومع ذلك، فإن الطقوس تستخدم لترجمة تلك التعاليم المجردة المعبر عنها في صياغات نظرية، إلى واقع الحياة، ولنشرها في المجتمع. عليه، فإن الطقوس تعد أيضاً الصيغة الأكثر انتشاراً لتقنيات الذاكرة وثقافة الذاكرة التي تتدفق عبرها ذاكرة المجتمع وتنتقل من جيل إلى جيل. الطقوس عبارة عن شكل مكثف من الرموز، لذا فإن فهمها وفك طلاسمها ضروريان جداً لتطبيقها على الوجه الملائم، وبناء عليه، فإن الطقوس في بعض عناصرها تشبه الفن الذي يستخدم أيضاً لغة الرموز لنقل رسائل معينة يصعب فهمها بطرق أو بلغات أخرى.

الكلمات الرئيسية: الشعائر، الطقوس، الدين، الثقافة، الرموز، الترميز، الفن.

Rituals are most apparent and most manifested elements of any culture. Customs and rituals are all around us and we observe them in manners of addressing God, in communication with others and in the manners of having food or drinking water even. As far as we can see back in human history we will find, more or less, development of some form of rituals. The word ritual itself connotes some kind of repetitiveness, even banality. However, in the world of constant changes, rituals have a role to preserve some secure spot, to be the axes of balance. This article presents a theoretical analysis of the significance and the role of rituals in religious and cultural milieu and it also shows how rituals have a crucial function therein. We here show evidence that rituals are a practical expression of every religion. Surely the main feature of any religion is its worldview and its system of values as these are also primary contents of every culture. However, rituals serve to bring these abstract teachings expressed in theoretical formulations into real life and to disseminate the same into wider community. Thus, rituals are also the most general form of mnemotechnic and culture of memory through which memories of one community circulate and are transferred from generation to generation. Rituals are congested form of symbols and therefore valid decoding and understanding of these symbols is of crucial significance for an adequate practice of rituals. Thus, in some elements, rituals are very similar to arts, in a sense that arts as well uses symbols to deliver certain messages which are otherwise difficult to comprehend.

Key words: rituals, religion, culture, symbols, symbolism, arts